

جغرافیا و توسعه شماره ۴۷ تابستان ۱۳۹۶

وصول مقاله : ۱۳۹۵/۰۱/۱۵

تأیید نهایی : ۱۳۹۵/۱۱/۲۰

صفحات: ۲۲۰-۲۱۳

مطالعه‌ی تطبیقی رویکرد کالبدی - فضایی و سیاست‌های مرتبط با آن در برنامه‌های توسعه‌ی روستایی طی دو دهه‌ی اخیر (مورد: شهرستان قائم‌شهر، مازندران)

فاطمه تقوی^۱، دکتر نصرالله مولائی هاشجین^{۲*}، دکتر محمد باسط قرشی میناباد^۳

چکیده

پرداختن به مقوله‌ی توسعه‌ی روستایی به مثابه فرآیندی است که باید وضعیت جوامع روستایی را در همه ابعاد محیطی-اکولوژیکی، اجتماعی، اقتصادی، نهادی-مدیریتی و کالبدی-فضایی ارتقاء داده و در تعامل با مناطق شهری و بخش‌های دیگر، امکان دستیابی به تعادل‌های ناحیه‌ای، منطقه‌ای و ملی را فراهم سازد. چراکه جمعیت روستاهای ایران حدود ۳۰ درصد از کل جمعیت کشور را شامل می‌شود، لذا هرگونه تحرک اقتصادی و اجتماعی آنان در سطوح ملی، منطقه‌ای و ناحیه‌ای بر بسیاری از موضوعات تأثیرگذار خواهد بود. بنابراین با توجه به اهمیت توسعه‌ی روستایی در مقیاس کلان، تحقیق حاضر در مقیاس خرد به منظور تعیین نقش و تأثیر سیاست‌های دولت طی دو دهه‌ی اخیر در توسعه‌ی روستایی در روستاهای واقع در شهرستان قائم‌شهر با رویکرد کالبدی-فضایی انجام شده است. بطورکلی، مطالعه‌ی مقایسه‌ای نقش آثار و عملکردهای رویکرد کالبدی-فضایی در برنامه‌های توسعه در روستا می‌باشد. تحقیق حاضر، از لحاظ هدف؛ کاربردی، از نظر ماهیت و روش‌شناسی؛ توصیفی و تحلیلی است. مسأله‌ی اصلی این است که مشخص شود دولت در زمینه‌ی رویکرد کالبدی-فضایی چه سیاست‌هایی در مقیاس ملی، منطقه‌ای و ناحیه‌ای و در جهت توسعه‌ی روستایی طی دو دهه‌ی اخیر (برنامه‌های دوم تا پنجم توسعه) داشته است و تعیین شود که این رویکرد کالبدی-فضایی و سیاست‌های مرتبط با آن چه آثار و پیامدهایی بر روی روستاها داشته و در نهایت به ارائه‌ی راهکارها در جهت بهبود وضعیت روستا و توسعه‌ی روستایی پرداخته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که در برنامه‌ی پنجم در مقیاس با سایر برنامه‌ها در زمینه‌ی کالبدی-فضایی؛ سیاست‌هایی نظیر؛ مقاوم‌سازی، بهسازی و طرح‌های روستایی موفق عمل کرده است. کلیدواژه‌ها: روستا، برنامه، توسعه روستایی، رویکرد کالبدی-فضایی، سیاست‌ها و شهرستان قائم‌شهر.

۱- دانشجوی دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران

۲- استاد گروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران *

۳- استادیار گروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران

مقدمه و بیان مسأله

با رشد پرشتاب صنعت و فناوری در جهان، عقب ماندگی مناطق روستایی بیشتر عیان گردیده است. برنامه‌ریزی توسعه روستایی از آن رو که با یکی از بومی‌ترین بخش‌های جامعه ارتباط دارد، بسیار پیچیده و منحصر به شرایط و ویژگی‌های محلی است ولی از سویی همین پیچیدگی و سختی برنامه‌ریزی و ایجاد تغییر در زندگی و ساختارهای اجتماعی-اقتصادی ریشه‌دار روستاییان، استفاده از تجربیات دیگر جوامع را اجتناب‌ناپذیر و ضروری می‌سازد (نوری، ۱۳۸۵: ۶). مفهوم توسعه در فرآیند رشد نهفته است. در اکثر کشورهای پیشرفته جهان، توسعه‌ی روستایی رابطه تنگاتنگی با فرآیندهای ساختاری نظیر؛ فرآیند کالبدی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، مدیریتی و زیست‌محیطی دارد (Herrmann, Osinski, 1999: 95). با توجه به اهمیت و جایگاه جامعه‌ی روستایی در کشور و مشکلات و چالش‌هایی که این جامعه در فرایند توسعه‌ی خود با آن مواجه است، شناخت و تحلیل ویژگی‌های برنامه‌ریزی توسعه‌ی روستایی در کشور و بررسی تحول برنامه‌ها، نقد و بررسی آنها و نیز تحلیل آثار و پیامدهای این برنامه‌ها بر عرصه‌های روستایی، در فرایند برنامه‌ریزی توسعه‌ی روستایی کشور اهمیت بسیار دارد (رضوانی، ۱۳۸۷: ۱). شواهد و تجربیات موجود نشان می‌دهد علیرغم اجرای بیش از پنج برنامه‌ی توسعه در بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، نسبت به حق توسعه‌یافتگی انسان‌ها و مکان‌های روستایی به تناسب سهم، جایگاه و کارکرد آنها در کشور کم‌توجهی شده و حوزه‌های روستایی در بستری کاملاً نابرابر از جهت دسترسی به فرصت‌ها، منابع و منافع حاصل از رشد و توسعه قرار گرفته‌اند. از این رو تلاش برای کاستن از عدم توازن‌های اجتماعی، فرهنگی و سرزمینی و در جهت تعدیل نابرابری میان شهر و روستا از حیث فرصت‌ها، منابع و منافع، ضرورتی اساسی و اجتناب‌ناپذیر به شمار می‌رود. یکی

از مهمترین عناصر ساختاری توسعه روستاها در جهت کاهش آسیب‌پذیری مناطق روستایی، توجه به تحولات ابعاد کالبدی-فضایی این مناطق می‌باشد (پورطاهری و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۲). بطور کلی، در ایران نزدیک به چهار دهه است که بحث توسعه‌ی روستایی بطور عام و راهبردهای توسعه‌ی روستایی بطور خاص، موضوع بحث اندیشمندان، کارشناسان و برنامه‌ریزان بوده است، اما کمتر به راهبردهای توسعه‌ی کالبدی-فضایی سکونتگاه‌های روستایی به ویژه در دهه‌های نخستین توجه شده است. پژوهش حاضر با کاوش در برنامه‌های توسعه‌ی روستایی طی دو دهه‌ی اخیر، به بررسی مقایسه‌ای رویکرد در چارچوب مفاهیم کالبدی-فضایی و دوره‌ی زمانی تعریف شده پرداخته شده است. تحقیق حاضر در مقیاس خرد بمنظور تعیین نقش و تأثیر سیاست‌های دولت در زمینه‌ی رویکرد کالبدی-فضایی طی برنامه‌های توسعه در دو دهه‌ی اخیر در توسعه‌ی روستایی در روستاهای واقع در شهرستان قائم‌شهر انجام شده است. مسأله‌ی اصلی در تحقیق، این است که مشخص شود دولت در زمینه‌ی رویکرد کالبدی-فضایی چه سیاست‌هایی در مقیاس ملی، منطقه‌ای و ناحیه‌ای و در جهت توسعه‌ی روستایی طی دو دهه‌ی اخیر (برنامه‌های دوم تا پنجم توسعه) داشته است و در نهایت تعیین شود که این سیاست‌ها چه آثار و پیامدهایی بر روی روستاها داشته است. از جمله مهمترین سیاست‌های دولت در بخش روستایی با رویکرد کالبدی-فضایی؛ مقاوم‌سازی مسکن روستایی، تهیه‌ی طرح هادی و اجرای آنها می‌باشد. منظور از انجام این تحقیق (هدف) شناخت مهمترین مسائل مبتلا به جامعه‌ی هدف با توجه به سیاست‌های دولت در توسعه‌ی روستایی با رویکرد کالبدی-فضایی از منظر مردم، کارشناسان و مسؤولین محلی و پی‌ریزی اصول و مبانی الگوی طرح‌ریزی سیاست‌های توسعه‌ی مناسب با شرایط روستاها می‌باشد. پژوهش حاضر در پی پاسخ به این سؤالات

روند هر یک از برنامه‌های توسعه طی دو دهه‌ی اخیر و تعیین نقاط قوت، ضعف، تهدید و فرصت پیش روی هر یک به منظور دستیابی به راهکارهای مستقیم از جنبه‌های نو و جدید تحقیق حاضر به شمار می‌روند.

پیشینه‌ی پژوهش

موضوع با هدف اطلاع از پژوهش‌های انجام شده در زمینه‌ی برنامه‌های توسعه و نقش آن در توسعه روستایی از دیدگاه کالبدی- فضایی و دستاوردهایی است که دیگران در این زمینه به دست آورده‌اند. از مجموع جستجوهای شناسایی شده، تعدادی که در دسترس بودند بررسی و مهمترین آنها مطالعه شده‌اند که موضوع اکثر آنها در باب توسعه‌ی روستایی بوده و به شرح ذیل می‌باشند:

تحقیق می‌باشند که عبارتند از: ۱- آیا رویکرد کالبدی- فضایی و سیاست‌های مرتبط با آن در طی برنامه‌های توسعه دوم، سوم، چهارم و پنجم روند مثبتی را دنبال نموده است؟ ۲- تا چه اندازه سیاست مقاوم‌سازی مسکن روستایی و بازساخت کالبدی روستاها از طریق بهره‌مندی از اعتبارات در برنامه‌ی پنجم توسعه در مقایسه با برنامه‌های دوم، سوم و چهارم مورد توجه قرار گرفته است؟

با عنایت به تأثیرپذیری مستقیم روستاها و روستاییان از سیاست‌ها و سیاستگذاری‌های دولت در قالب برنامه‌های توسعه‌ی پنج ساله و به تبع آن برنامه‌های یکساله جاری که منجر به تدوین خط مشی‌ها، اقدامات اولویت‌دار و در نهایت پروژه‌های اجرایی در سطح روستا می‌گردد. شناسایی انواع سیاست‌های دولت در بخش کالبدی- فضایی روستایی و مقایسه

جدول ۱: پیشینه‌ی پژوهش

منبع فارسی و انگلیسی	نویسندگان	موضوع	نتایج
مقاله (مجله برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های روستایی)	علینقی پور و پوررمضان (۱۳۹۳)	ارزیابی اثرات اجرای طرح هادی بر توسعه‌ی کالبدی سکونتگاه‌های روستایی	طرح هادی مهمترین ابزار مدیریت توسعه‌ی روستایی است که جنبه‌های کالبدی را بیشتر از جنبه‌های اقتصادی و اجتماعی مورد توجه قرار می‌دهد
مقاله (فصلنامه برنامه‌ریزی کالبدی- فضایی)	تیمور آمار	تحولات کالبدی سکونتگاه‌های روستایی استان گیلان به منظور الگوی توسعه	با توجه به نتایج پژوهش، کاهش ۳۰ درصدی اراضی کشاورزی و افزایش ۴۰ درصد نقاط شهری در طی سی سال اخیر، آسیب‌پذیری در برابر حوادث طبیعی، تغییر در کارکرد سکونتگاه‌های روستایی و ضعف در وابستگی کارکردی از عمده‌ترین چالش‌های کالبدی استان گیلان است.
مقاله (مجله جغرافیا و توسعه)	یعقوبی و همکاران (۱۳۹۲)	تحلیل مؤلفه‌های پیش‌برنده در اجرای موفقیت‌آمیز طرح بهسازی و نوسازی مسکن روستایی	طرح‌های بهسازی روستایی از جمله طرح‌های توسعه‌ی روستایی است که در آنها سعی شده نسبت به بهسازی و سازماندهی مسکن روستایی اقدام شود.
مقاله (مجله پژوهش‌های روستایی)	بدری و همکاران (۱۳۹۲)	نقش مدیریت محلی در توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی	به ابعاد مختلف فرآیند توسعه کالبدی سکونتگاه‌های واقع در محدوده‌ی یک حوزه روستایی پرداخته است
کتاب (انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت)	نصرالله مولائی هاشجین (۱۳۹۲)	برنامه‌ریزی توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی در گیلان	به شناخت، ارزیابی و چشم‌انداز طرح‌های هادی روستایی پرداخته شده است
مقاله (مجله مسکن و محیط روستا)	پورطاهری و همکاران (۱۳۹۱)	توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی با رویکرد توسعه پایدار	سکونتگاه‌های روستایی با چالش‌هایی نظیر فقر، مهاجرت‌های روستایی و غفلت از مدیریت کالبدی- فضایی روبرواند. درواقع ارتباط بین رویکردهای پایدار و توسعه کالبدی بسیار کم‌رنگ است.
کتاب (انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی)	پورطاهری و همکاران (۱۳۹۰)	راهبردها و سیاست‌های توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی با تأکید بر تجربیات جهانی و ایران	با اشاره به پیشینه‌ی برنامه‌ریزی کالبدی سکونتگاه‌های روستایی، به مسائل مربوط به زمین و کاربری اراضی و اصول راهبردی آن پرداخته است.

ادامه جدول ۱: پیشینه پژوهش

منبع فارسی و انگلیسی	نویسندگان	موضوع	نتایج
کتاب (انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی)	رکن الدین افتخاری و همکاران (۱۳۹۰)	بنیان‌های نظریه‌ای برنامه‌ریزی کالبدی مناطق روستایی	ضمن بیان رویکردهای حاکم بر برنامه‌ریزی روستایی در بخش برنامه‌ریزی محیطی (مکانی - فضایی) به کاربری زمین به عنوان مهمترین مؤلفه توسعه کالبدی اشاره نموده است
کتاب (انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی)	فیروزنیا و همکاران (۱۳۸۹)	چشم‌انداز و نظام مدیریت و برنامه‌ریزی توسعه‌ی کالبدی نواحی روستایی ایران	به بررسی چشم‌اندازهای توسعه روستایی در سایر کشورها پرداخته و در نهایت به دنبال این است که روستاها چه وظایفی را به عهده دارند و چه وظایفی را اجرا می‌کنند.
مقاله (مجله جغرافیا و توسعه)	عیسی ابراهیم زاده (۱۳۸۵)	مهاجرت‌های روستایی و علل و پیامدهای آن	افزایش جمعیت، بیکاری و شکاف طبقاتی بین شهر و روستا به عنوان مهمترین عوامل مهاجرت‌های روستایی به شمار می‌روند.
مقاله (نشریه دهیاری‌ها)	محسن نبوی (۱۳۸۳)	مروری بر عملکرد تهیه و اجرای طرح‌های هادی روستایی	در راستای رفع چالش‌های معاصر جوامع روستایی، در عرصه فضایی- کالبدی، می‌توان در توسعه بهبود وضعیت کالبدی به ساماندهی و بهسازی کالبدی روستا، تهیه و اجرای طرح‌های هادی اشاره نمود
Annals of Agricultural Science	Gehan A.G. Elmenofi And etc (2014)	Governance of rural development in Egypt	به مطالعه توسعه روستایی در مصر پرداخته شده است. بررسی منابع و مطالعات پیشین هیچگونه راهبرد مشخص توسعه‌ی روستایی را به جز راهبردهای کشاورزی و اقتصادی-اجتماعی نشان نداد.
Asian Journal of Agriculture and Rural Development	Mohammad Ismail Hossain And etc (2012)	Rural Development in Bangladesh since Independence	به مطالعه توسعه روستایی در بنگلادش از زمان استقلال این کشور پرداخته شده است. بر اساس یافته‌های این پژوهش؛ از زمان استقلال بنگلادش، توسعه‌ی روستایی به عنوان نقطه‌ی توجه سیاست‌های اقتصادی بنگلادش بوده است.

مأخذ: مطالعات اسنادی نگارندگان، ۱۳۹۵-۱۳۹۴

چارچوب مفهومی و نظری

مفهوم برنامه‌ریزی توسعه روستایی

کشورها و مناطق مختلف جهان، متناسب با شرایط و اولویتهای، رویکردها و راهبردهای توسعه روستایی متفاوتی را در پیش گرفته‌اند. قطعاً نمی‌توان بدون در نظر گرفتن تجربیات جهانی در این زمینه و با تمرکز صرف بر اشتغال زایی در روستاها (بدون در نظر گرفتن راهبرد توسعه روستایی) توفیق چندانی بدست آورد که پایدار و ماندگار نیز باشد. با بررسی تجارب کشورهای گوناگون در برنامه‌ریزی توسعه‌ی روستایی از دهه‌ی ۱۹۵۰ تاکنون می‌توان رویکردهای مورد استفاده در این زمینه را تفکیک و مشخص کرد. بطور

کلی، رویکردهای به کار رفته در این زمینه را می‌توان به رویکردهای اقتصادی، رویکردهای اجتماعی، رویکردهای کالبدی- فضایی و رویکرد جامع طبقه- بندی کرد (رضوانی، ۱۳۸۷: ۹۴). کشورها نمی‌توانند آزادانه سیاست‌ها و خط مشی‌هایی را که به اصطلاح در کشور توفیق داشته، به کار برند؛ اما با این وجود اقتباس سیاست‌های توسعه حداقل از کشورهایی که دارای ویژگی‌هایی مشابه‌اند، امکان‌پذیر می‌باشد (ازکیا، ۱۳۸۴: ۲۲۶). در این تحقیق به رویکرد کالبدی- فضایی پرداخته شده است.

در برنامه‌های عمرانی و توسعه‌ی روستایی در ایران چه در قالب برنامه‌های پنج‌ساله و چه در چارچوب

می‌داد، نقش مؤثری در پیدایش و تکوین این راهبرد داشته‌اند (صراف، ۱۳۷۷: ۱۲۳). شهرهای کوچک شرایط و موقعیت مناسبی برای تهیه‌ی خدماتی نظیر؛ تأمین اعتبارات، نهاده کشاورزی و خدمات شهری نظیر؛ امکانات آموزشی و تحصیلی، مراقبت‌های پزشکی و بهداشتی و مانند آن، برای حوزه روستایی پیرامون خود دارند (8-9: Chattopadhyay, 2008). البته نقش مفید شهرهای کوچک در توسعه‌ی مناطق روستایی پیرامون و نیز توسعه منطقه‌ای نباید در همه جا یکسان قلمداد شود (Hinderink & Titus, 2002: 379).

راهبرد برنامه‌ریزی مراکز روستایی، در کشورهای در حال توسعه تا پایان دهه‌ی ۱۹۶۰، تلاش‌های توسعه بیشتر مبتنی بر یک رهیافت کاملاً "بخشی" بود. از این رو به طرح‌ریزی بعد فضایی توسعه کمتر توجه می‌شد. اما به مرور زمان مشخص شد که نتایج این رهیافت‌ها کاملاً نامطلوب بوده و نتایج نامطلوبی در عرضه‌های مکانی و فضایی و حتی اجتماعی، اقتصاد و فرهنگی به بار آورده‌اند (مهندسان مشاور DHV، ۱۳۷۱: ۳۵). نیاز به برنامه‌ریزی مراکز روستایی در سی و دومین اجلاس کمیسیون اقتصادی و اجتماعی آسیا و اقیانوسیه (اسکاپ) در سال ۱۹۷۶ مورد تأکید قرار گرفت. راهبرد برنامه‌ریزی مراکز روستایی که به عنوان برنامه‌ریزی سلسله مراتبی سکونتگاهها نیز مطرح شده است، راهبردی است که چالش اساسی پیش‌روی جوامع بشری در نیم قرن گذشته یعنی افزایش رشد اقتصادی، توزیع عادلانه منافع حاصل از رشد در بین مردم و کاهش تخریب محیط زیست را مورد توجه قرار داده و درصدد آمیختن آنها با یکدیگر است. موضوع اصلی راهبرد برنامه‌ریزی مراکز روستایی، تشکیل و تقویت سلسله مراتبی تعریف شده از سکونتگاهها و مکان‌های مرکزی در نواحی روستایی است (رضوانی، ۱۳۸۷: ۱۱۷).

طرح‌های توسعه‌ی روستایی در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی، از این راهبردها کم و بیش استفاده شده است. راهبرد مراکز رشد روستایی، مفاهیم ارائه شده در نظریه قطب رشد در زمینه‌ی رشد اقتصادی، صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس، تعادل و توسعه‌ی منطقه‌ای در دهه‌ی ۱۹۶۰ است که ابتدا فرانسوا پرو و سپس میردال و هیرشمن و بعد بودیل آن را مطرح کردند و به سطوح پایین‌تر یعنی فضا‌های روستایی و در قالب مراکز رشد تعمیم داده شد. روابط بین سکونتگاه‌های مرکزی در نواحی روستایی با حوزه‌ی نفوذ آنها به عنوان عامل توسعه یا بازدارنده آن با توجه به نیروهای جذب و پخش در این نظریه تبیین گردید. بطور خاص عوامل جذب برای کنترل و تمرکز جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی- اجتماعی در نواحی روستایی تحت فشار و عوامل دفع به عنوان الگویی برای توسعه نواحی روستایی محروم و دورافتاده مورد توجه قرار گرفت، البته با توجه به ابهاماتی که در فرآیند آثار جذب و پخش مراکز رشد روستایی مطرح گردید، میزان موفقیت آن در برنامه‌ریزی سکونتگاهها متفاوت بوده است. این نکته را باید در نظر گرفت که شواهد کافی نیز در مورد موفقیت راهبرد مراکز رشد در انتشار آثار توسعه به سکونتگاههای روستایی وجود ندارد (رضوانی، ۱۳۸۷: ۱۱۲-۱۱۱). راهبرد اگروپلیتن یا توسعه‌ی روستا- شهری، مبانی فکری این راهبرد برآمده از مدل "مرکز- پیرامون" است که مانع اصلی توسعه را در زه‌کشی منابع به سوی خارج می‌دید، و نیز منطق "قطب رشد" است که معتقد بود برای صرفه‌جویی و کارایی سرمایه‌گذاری باید حداقل تجمعی وجود داشته باشد. همچنین انتقاد از "جانبدار شهری" به قدرت سیاسی نداشتن روستاها را علت بنیادی عقب ماندگی آنها اعلام می‌کرد و بالاخره راهبرد نیازهای اساسی که رفع فقر و ایجاد اشتغال، خوداتکایی و تأمین نیازهای ضروری را محور قرار

در برنامه های پنجساله اول و دوم توسعه‌ی کشور، طرح‌های هادی و بهسازی روستایی گسترش یافت. در برنامه‌ی سوم در راستای اصلاح تشکیلات عمران روستایی کشور، تهیه و اجرای طرح‌های بهسازی روستایی از جهاد سازندگی منفک و به طور کامل به بنیاد مسکن انقلاب اسلامی واگذار گردید. طرح‌های بهسازی و هادی روستایی ابتدا برای مراکز بخش‌ها و دهستان‌ها و نیز روستاهای بالای ۴۰۰ خانوار تهیه شد ولی از سال ۱۳۸۱ کلیه روستاهای با جمعیت بیش از ۱۰۰ خانوار تحت پوشش این طرح قرار گرفت و بدین ترتیب عرصه تهیه و اجرای این طرح‌ها گسترش یافت (مولایی، ۱۳۹۲: ۳۵).

فرضیه‌ها

۱- رویکرد کالبدی- فضایی و سیاست‌های مرتبط با آن در طی برنامه‌های توسعه دوم، سوم، چهارم و پنجم روند مثبتی را دنبال نموده است.
۲- سیاست مقاوم‌سازی مسکن روستایی و بازسازی روستاها از طریق بهره‌مندی از اعتبارات در برنامه پنجم در مقایسه با برنامه‌های دوم، سوم و چهارم بیشتر مورد توجه قرار گرفته است.

روش تحقیق

تحقیق حاضر، از لحاظ هدف؛ کاربردی، از نظر ماهیت و روش‌شناسی؛ توصیفی و تحلیلی است. در واقع، ترکیبی از روش‌های کمی و کیفی به منظور جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها و اطلاعات تحقیق استفاده شده است. از همین روی، با هدف نیل به اهداف تحقیق، روش‌های تحقیق مورد استفاده؛ تلفیقی از انواع روش‌های توصیفی و تحلیلی بوده است. در این پژوهش، برای تبیین و توجیه دلایل چگونه بودن و چرایی وضعیت برنامه‌های توسعه و نقش آن در توسعه‌ی روستایی، نیاز به تکیه‌گاه استدلالی محکمی است. این تکیه‌گاه در مرحله‌ی نخست، از طریق

جستجو در ادبیات و مباحث نظری تحقیق و تدوین گزاره‌ها و قضایای کلی موجود درباره‌ی، توسعه‌ی روستایی و موانع بر سر راه آن، فراهم شود. بر این اساس، جهت آزمون گزاره‌های نقش برنامه‌های توسعه در توسعه‌ی روستایی با رویکرد کالبدی- فضایی در شهرستان از روش تحقیق گذشته‌نگر استفاده می‌شود تا از طریق این شیوه تفاوت‌های عدم توسعه‌یافتگی را در زمینه‌ی کالبدی- فضایی شناسایی شود. این بدان معناست که میزان تغییرات صورت گرفته در سطح کلان و نوع نگاه به توسعه‌ی روستایی در زمینه‌ی کالبدی- فضایی طی دوره‌های مختلف به چه صورت بوده است. روش گردآوری اطلاعات به دو صورت کتابخانه‌ای و میدانی است. تمرکز اصلی در بخش مطالعه‌ی میدانی بر پرسشنامه است و در آن از دو نوع پرسشنامه‌ی اختصاصی روستا (مدیران، کارشناسان و مطلعین روستا) و پرسشنامه‌ی عمومی روستا استفاده شده است. شاخص‌ها و مؤلفه‌های پژوهش در بعد کالبدی- فضایی شامل؛ مقاوم‌سازی مسکن، تعمیرات اساسی مسکن روستایی، بهسازی، اشاعه مصالح و شیوه‌های ساخت بادوام، ارتقاء کیفیت بهداشتی مسکن، الگوهای معماری بومی و تأثیرات طرح هادی روستایی مورد سنجش قرار گرفته است. در پژوهش حاضر سطح تحلیل، شهرستان قائم‌شهر و روستاهای بخش مرکزی و واحد تحلیل، مدیران، کارشناسان و مطلعین روستاها در شهرستان است. به‌منظور تعیین حجم نمونه پاسخ‌دهنده به پرسشنامه از فرمول کوکران استفاده شد. به این ترتیب حجم نمونه ۷۵ نفر می‌باشد. داده‌های جمع‌آوری شده از طریق پرسشنامه‌ها پس از کدگذاری، به نرم افزار رایانه‌ای SPSS تحت ویندوز انتقال داده شده و سپس تحلیل گردید. برای آزمون فرضیه‌ها نیز از آزمون t یک نمونه‌ای استفاده شده است.

قلمرو پژوهش

شمالی و ۵۲ درجه و ۴۴ دقیقه طول جغرافیایی شرقی قرار گرفته است. این شهرستان از شمال به شهرستان جویبار، از جنوب به شهرستان سوادکوه، از غرب به شهرستان بابل و از شرق به شهرستان ساری محدود می‌گردد.

شهرستان قائم‌شهر یکی از شهرستان‌های استان مازندران است. این شهرستان دارای مساحت ۴۵۸/۵ کیلومتر مربع است که ۱/۹۳ درصد کل مساحت استان را به خود اختصاص داده‌است. در مختصات جغرافیایی ۳۶ درجه و ۴۰ دقیقه عرض جغرافیایی

جدول ۲: تقسیمات کشوری شهرستان قائم‌شهر

شرح	شهرستان	استان	نسبت شهرستان به استان (درصد)
مساحت (کیلومتر مربع)	۴۵۸/۵	۲۳۷۵۶/۴	۱/۹۳
تعداد شهر	۱	۵۱	۱/۹
تعداد بخش	۱	۴۴	۲/۲
تعداد دهستان	۵	۱۱۳	۴/۴

ماخذ: سازمان برنامه و بودجه استان مازندران، ۱۳۹۵، سالنامه آماری سال ۱۳۹۴ استان مازندران

جدول ۳: توزیع تعداد و درصد روستاهای بخش مرکزی شهرستان قائم‌شهر بر حسب دهستان‌ها

دهستان	جمع روستاها		روستای دارای سکنه		روستای خالی از سکنه	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
بالاتجن	۴۸	۴۱	۴۸	۱۰۰	۰	۰
بیشه سر	۱۴	۱۲	۱۴	۱۰۰	۰	۰
علی آباد	۱۷	۱۴/۵	۱۷	۱۰۰	۰	۰
کوهساران	۸	۶/۸	۸	۱۰۰	۰	۰
نوکنده کا	۳۰	۲۵/۶	۲۹	۹۶/۷	۱	۳/۳
جمع	۱۱۷	۱۰۰	۱۱۶	۹۹/۱۵	۱	۰/۸۵

ماخذ: سازمان برنامه و بودجه استان مازندران، ۱۳۹۵، سالنامه آماری استان مازندران

یافته‌های پژوهش

یافته‌های توصیفی

جنس

به منظور آزمون فرضیه‌های تحقیق از ۷۵ نفر از کارشناسان پرسشنامه‌های مورد نظر تکمیل گردید نتایج مطالعات نشان می‌دهد که ۷۶ درصد از افراد پاسخگو مرد و ۲۴ درصد زن بوده‌اند.

بر اساس آخرین تقسیمات سیاسی شهرستان قائم‌شهر دارای ۵ دهستان و ۱۱۷ روستای دارای سکنه و خالی از سکنه بوده و مرکز آن نیز شهر قائم‌شهر می‌باشد. همانطور که ذکر شد از تعداد کل روستاهای شهرستان، تعداد ۷۵ روستا از روستاهایی که دارای شورا یا دهیار هستند انتخاب شده است.

جدول ۴: توزیع تعداد و درصد پاسخگویان برحسب جنس

شرح	مرد	زن	جمع
تعداد	۵۷	۱۸	۷۵
درصد	۷۶	۲۴	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴

است. راهبرد اگروپلنتین برآمده از رویکرد کالبدی-فضایی در برنامه‌های توسعه طیّ دو دهه‌ی اخیر کاربرد چندانی نداشته است. راهبرد توسعه روستایی در رویکرد کالبدی-فضایی، اثرات آن در روستاها و توسعه‌ی روستایی بیشتر مشهود می‌باشد که در راستای این راهبرد، طیّ دو دهه‌ی اخیر، دولت به سیاست‌های مقاوم‌سازی و بهسازی کالبد روستاها توجه ویژه‌ای داشته است.

در مجموع راهبرد برنامه‌ریزی مراکز روستایی در برنامه‌های سوم و چهارم، راهبرد روستا-شهری در برنامه‌ی پنجم و راهبرد توسعه‌ی روستایی در تمامی برنامه‌های توسعه از حداقل ۱۷/۴ درصد در برنامه‌ی سوم توسعه تا حداکثر ۳۳/۳ درصد در برنامه‌ی چهارم توسعه مورد توجه و تأکید بوده است.

مقاوم‌سازی مسکن روستایی در برنامه‌های توسعه توجه به سیاست مقاوم‌سازی مسکن روستایی برنامه پنجم در مقایسه با سایر برنامه‌ها

طبق جدول زیر ملاحظه می‌شود، ۸۰/۷ درصد از کارشناسان بیان داشتند که به مبحث مقاوم‌سازی مسکن روستایی در برنامه پنجم در مقایسه با سایر برنامه‌ها بیشتر توجه شده است. همچنین از دیدگاه ۷۸/۷ درصد سیاست‌های مذکور در ارتقای کیفیت بهداشتی مسکن مؤثر بوده است. در مورد گویه سوم نیز، ۸۸ درصد از کارشناسان بیان داشتند اجرای طرح هادی در ارتقا مقاوم‌سازی مسکن روستایی مؤثر بوده است.

رویکرد کالبدی-فضایی توسعه‌ی روستایی طیّ دو دهه‌ی اخیر

با توجه به مفاد برنامه‌های توسعه طیّ دو دهه‌ی اخیر در بخش روستایی، در برنامه‌ی پنجم یک فصل درباره‌ی مسکن که مهمترین بخش کالبدی-فضایی می‌باشد و در قالب مواد ۱۶۸ الی ۱۷۲ به بحث مقاوم‌سازی، بهسازی و نوسازی بافت فرسوده پرداخته شده است. همچنین در برنامه‌ی مذکور، در قالب ماده ۱۹۴ و زیربندهای آن به بحث ساماندهی روستاها، طرح هادی، بازسازی و ایمن‌سازی ساختار کالبدی محیط و مسکن مبتنی بر الگوهای معماری اسلامی پرداخته شده است. در مجموع با توجه به تعداد ماده، تبصره و بندهای مرتبط با روستا و توسعه‌ی روستایی در طیّ برنامه‌های دوم تا پنجم توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور؛ بیشترین فراوانی با ۳۸/۸۸ درصد با رویکرد کالبدی-فضایی در برنامه چهارم توسعه بوده است.

راهبردهای کالبدی-فضایی توسعه‌ی روستایی طیّ دو دهه‌ی اخیر

متناسب با رویکرد کالبدی-فضایی توسعه‌ی روستایی، راهبردهای برنامه‌ریزی مراکز روستایی، توسعه‌ی روستا-شهری و توسعه‌ی روستایی قابل تشخیص

جدول ۵: توجه به سیاست‌های مقاوم‌سازی مسکن روستایی در برنامه پنجم

ردیف	گویه	بلی	خیر	مجموع
۱	توجه به سیاست‌های مقاوم‌سازی مسکن روستایی در برنامه پنجم	تعداد	۶۸	۷۵
		درصد	۸۰/۷	۹/۳
۲	تأثیر سیاست مقاوم‌سازی مسکن روستایی بر ارتقاء کیفیت بهداشتی	تعداد	۵۹	۷۵
		درصد	۷۸/۷	۲۱/۳
۳	تأثیر اجرای طرح هادی روستایی در ارتقاء مقاوم‌سازی مسکن روستایی	تعداد	۶۶	۷۵
		درصد	۸۸	۱۲
۴	جمع	تعداد	۱۹۳	۲۲۵
		درصد	۸۶/۶	۱۳/۳

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴

میزان توجه به سیاست مقاوم‌سازی مسکن روستایی برنامه پنجم در مقایسه با سایر برنامه‌ها

جدول ۶: توزیع تعداد و درصد میزان توجه به سیاست‌های مقاوم‌سازی مسکن روستایی در برنامه پنجم

ردیف	گویه	۵	۴	۳	۲	۱	مجموع	میانگین
۱	میزان توجه به سیاست‌های مقاوم‌سازی مسکن روستایی در برنامه پنجم	تعداد	۹۲	۱۱۷	۱۸	۲	۲۳۹	۳/۲
		درصد	۴/۲	۳۸/۵	۴۹	۷/۵	۰/۸	۱۰۰
۲	میزان تأثیر سیاست‌های مقاوم‌سازی مسکن روستایی در حفظ بافت روستایی	تعداد	۵۰	۱۱۲	۶۶	۱۸	۲۵۲	۳/۳۳
		درصد	۱۹/۸	۴۴/۴	۲۶/۱	۴/۷	۳/۱	۱۰۰
۳	میزان تأثیر سیاست مقاوم‌سازی مسکن روستایی بر ارتقاء کیفیت بهداشتی	تعداد	۱۰	۱۵۶	۵۷	۲۲	۲۴۹	۳/۳۲
		درصد	۴	۶۲/۶	۲۲/۹	۸/۸	۱/۶	۱۰۰
۴	میزان تأثیر اجرای طرح هادی روستایی در ارتقاء مقاوم‌سازی مسکن روستایی	تعداد	۱۵	۱۷۲	۷۲	۸	۲۶۸	۳/۶
		درصد	۵/۶	۶۴/۱	۲۶/۸	۲/۳	۰/۴	۱۰۰
۵	جمع	تعداد	۸۵	۵۳۲	۳۱۲	۶۶	۱۰۰۸	۳/۳۶
		درصد	۸/۴	۵۲/۷	۳۰/۹	۶/۵	۱/۳	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴

در تمامی گویه‌ها؛ دیدگاه کارشناسان در زمینه میزان توجه به سیاست‌های مقاوم‌سازی مسکن روستایی در برنامه پنجم در مقایسه با سایر برنامه‌ها، در حد متوسط بوده است. البته در مورد گویه چهارم، تأثیر اجرای طرح هادی در ارتقا سیاست مقاوم‌سازی با میانگین حدود ۳/۶ درصد بیشترین مقدار را به خودش اختصاص داده است.

با توجه به جدول ۶، ملاحظه می‌شود بیش از ۸۰ درصد بیان داشتند که به سیاست‌های مقاوم‌سازی در برنامه پنجم بیشتر توجه شده است که حدود ۴۴/۴ درصد از کارشناسان معتقد به تأثیر زیاد این سیاست‌ها در حفظ بافت روستایی بوده‌اند. در زمینه تأثیر اجرای طرح هادی روستایی در ارتقاء مقاوم‌سازی مسکن حدود ۶۴/۱ درصد از کارشناسان بیان داشتند این سیاست بسیار مؤثر بوده است. با توجه به میانگین‌ها،

تأثیر سیاست‌های برنامه پنجم در بخش مسکن روستایی

در برنامه پنجم می‌دانند ۲۶/۷ درصد افراد حمایت از مسکن گروه‌های کم‌درآمد را یکی از سیاست‌های دولت می‌دانند.

از دیدگاه ۳۸/۷ درصد از کارشناسان مقاومت‌سازی واحدهای مسکونی را یکی از سیاست‌های مهم مسکن

جدول ۷: اثرات سیاست‌های مسکن روستایی

ردیف	شرح	تعداد	درصد
۱	مقاوم‌سازی واحدهای مسکونی موجود از طریق تشویق و اعطای کمک‌های مالی و فنی	۲۹	۳۸/۷
۲	هماهنگ‌سازی فعالیت‌های تعمیرات اساسی و مقاوم‌سازی مسکن روستایی، با برنامه‌های بهسازی محیط سکونتی	۸	۱۰/۷
۳	حمایت از مسکن گروه‌های کم درآمد روستایی	۲۰	۲۶/۷
۴	اشاعه مصالح و شیوه‌های ساخت بادوام در پیوند با فن‌آوری بومی	۴	۵/۳
۵	همه موارد	۱۴	۱۸/۶
۴	جمع	۷۵	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴

تأثیر سیاست مقاومت‌سازی در مراحل ساخت مسکن روستایی

مسکن در دوره‌ی ساخت بیشتر توجه شده است و ۴۱/۳ درصد از افراد بیان نموده‌اند که به مسکن در دوره‌ی پیش ساخت توجه شده است.

بر اساس مطالعات و نتایج مطالعات میدانی ۴۸ درصد از کارشناسان بیان داشته‌اند که به مقاومت‌سازی

جدول ۸: تأثیر سیاست مقاومت‌سازی در مراحل ساخت مسکن روستایی

ردیف	شرح	فراوانی	درصد
۱	پیش از ساخت	۳۱	۴۱/۳
۲	دوره‌ی ساخت	۳۶	۴۸
۳	دوره‌ی بهره‌برداری	۱	۱/۳
۴	همه‌ی موارد	۷	۹/۳
۵	مجموع	۷۵	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴

یافته‌های تحلیلی و استنباطی

در زمینه‌ی روستا و توسعه‌ی روستایی، ملاحظه می‌شود در مورد رویکرد کالبدی- فضایی؛ در برنامه‌های توسعه، بر اساس تعداد بندها، تبصره‌ها و مواد بیشتر به این مبحث توجه شده است و در واقع روند آن مثبت بوده است.

آزمون فرضیه‌ی اول: رویکرد کالبدی- فضایی و سیاست‌های مرتبط با آن در طی برنامه‌های توسعه دو دهه‌ی اخیر روند مثبتی را دنبال نموده است. با توجه به رویکردها و سیاست‌های دولت طی دو دهه‌ی اخیر

جدول ۹: سهم رویکرد کالبدی- فضایی در برنامه‌های توسعه در بخش روستایی

رویکرد				برنامه‌های توسعه‌ی جمهوری اسلامی ایران
جمع		کالبدی- فضایی		
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۱۰۰	۱۴	۲۸/۵۷	۴	برنامه‌ی دوم
۱۰۰	۲۳	۲۱/۷۳	۵	برنامه‌ی سوم
۱۰۰	۱۸	۳۸/۸۸	۷	برنامه‌ی چهارم
۱۰۰	۲۷	۲۹/۶۲	۸	برنامه‌ی پنجم

مأخذ: استخراج از قانون برنامه دوم تا پنجم توسعه، ۱۳۹۵

سهمیه جذب شده است. این در حالی است که در سال ۱۳۹۴، به تعداد ۸۲۵ سهمیه افزایش پیدا کرده است و ۸۷/۸ درصد به بانک‌های عامل معرفی و ۷۰ درصد از سهمیه جذب شده است

از جمله سیاست‌های دولت در راستای رویکرد کالبدی می‌توان به تسهیلاتی که بنیاد مسکن انقلاب اسلامی برای مسکن روستایی در نظر گرفته اشاره کرد. در مجموع از تعداد ۶۰۰ سهمیه در سال ۱۳۹۰، ۸۱/۷ درصد به بانک‌های عامل معرفی و ۶۸ درصد از

جدول ۱۰: توزیع و درصد تسهیلات قرض الحسنه مسکن روستایی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی

شهرستان	سال	ملی			ملت			کشاورزی		
		سهمیه	معرفی	جذب	سهمیه	معرفی	جذب	سهمیه	معرفی	جذب
قائم‌شهر	۱۳۹۰	تعداد	۶۰	۶۰	۳۵	۶۰	۶۰	۶۰	۰	۰
		درصد	۱۰۰	۱۰۰	۵۸/۳	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۰	۰
	۱۳۹۴	تعداد	۸۵	۸۵	۶۵	۸۵	۸۵	۸۵	۰	۰
		درصد	۱۰۰	۱۰۰	۷۶/۴	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۰	۰

ادامه جدول ۱۰

شهرستان	سال	صادرات			تجارت			رفاه			جمع		
		سهمیه	معرفی	جذب	سهمیه	معرفی	جذب	سهمیه	معرفی	جذب	سهمیه	معرفی	جذب
قائم‌شهر	۱۳۹۰	تعداد	۳۰۰	۲۴۵	۲۰۴	۶۰	۵۹	۴۸	۳۰	۲۵	۶۰۰	۴۹۰	۴۰۸
		درصد	۱۰۰	۸۱/۷	۶۸	۱۰۰	۹۸	۸۰	۱۰۰	۵۰	۴۱/۷	۱۰۰	۸۱/۷
	۱۳۹۴	تعداد	۳۸۰	۳۶۵	۲۹۰	۹۵	۹۵	۷۴	۹۵	۹۵	۵۵	۷۲۵	۵۷۴
		درصد	۱۰۰	۹۶	۷۶/۳	۱۰۰	۱۰۰	۷۷/۸	۱۰۰	۱۰۰	۵۷/۸	۱۰۰	۸۷/۸

مأخذ: بنیاد مسکن شهرستان قائم‌شهر ۱۳۹۴ و سالنامه آماری استان مازندران، سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۴

پرونده ثبت شده ۳۴۹ نفر برای ساخت مسکن روستایی معرفی شده‌اند که حدود ۴/۴۵ درصد از کل استان را شامل می‌شوند که به نسبت سال ۱۳۹۰ افزایش داشته است.

در سال ۱۳۹۰ از تعداد ۳۷۳ پرونده‌ی ثبت شده ۲۵۴ نفر برای ساخت مسکن روستایی معرفی شده‌اند که حدود ۳/۷۵ درصد از کل استان را شامل می‌شوند. این درحالی است که در سال ۱۳۹۴ از تعداد ۵۱۳

جدول ۱۱: واحدهای ساختمانی به تفکیک مرحله پرونده‌ی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی

سال	شهرستان	ثبت	معرفی	انعقاد	مرحله ۱	مرحله ۲	مرحله ۳	پایان کار
۱۳۹۰	کل استان	۸۵۴۵	۶۷۷۰	۳۴۳۰	۳۰۸۰	۱۶۶۶	۷۲۷	۳۱۹
	شهرستان قائمشهر	۳۷۳	۲۵۴	۱۵۵	۱۴۵	۸۱	۲۳	۹
	نسبت به کل	۴/۳۶	۳/۷۵	۴/۵۱	۴/۷۰	۴/۸۶	۳/۱۶	۲/۸۲
۱۳۹۴	کل استان	۹۸۸۶	۷۸۳۰	۳۹۶۷	۳۵۶۲	۱۹۲۶	۸۴۰	۳۶۸
	شهرستان قائمشهر	۵۱۳	۳۴۹	۲۱۲	۱۹۸	۱۱۰	۳۱	۱۳
	نسبت به کل	۵/۲۰	۴/۴۵	۵/۳۰	۵/۵۵	۵/۷۱	۳/۶۹	۳/۵۳

مأخذ: بنیاد مسکن شهرستان قائمشهر ۱۳۹۴ و پیوست سالنامه آماری استان مازندران سال ۱۳۹۰.

در شهرستان قائمشهر برای تمامی روستاهای بالای ۲۰ خانوار تهیه طرح شده است. با توجه به جدول ۱۲ ملاحظه می‌شود ۴۷/۸ درصد از روستاهایی که برای آنها طرح هادی تهیه و تصویب شده‌اند اجرای طرح در آنها صورت گرفته است.

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در زمینه‌ی رویکرد کالبدی- فضایی، یکی از مهمترین سیاست‌ها، سیاست تهیه طرح هادی روستایی بوده است. در این قسمت از تحقیق، به اطلاعات آماری مربوط به تهیه، اجرا و بازنگری طرح‌های هادی روستایی شهرستان قائمشهر پرداخته شده است.

جدول ۱۲: وضعیت تهیه، اجرا و بازنگری طرح‌های هادی روستایی

شهرستان	کل روستاها	روستاهای برخوردار از طرح هادی مصوب	
		روستاهای برخوردار از اجرای طرح هادی	روستاهای برخوردار از بازنگری طرح هادی
تعداد	۱۱۷	۴۳	۲۳
درصد	۱۰۰	۴۷/۸	۲۵/۶

مأخذ: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی مازندران، ۱۳۹۴

جدول ۱۳: توزیع روستاهای برخوردار از طرح‌های هادی در شهرستان قائمشهر طی سال‌های ۱۳۹۴-۷۳

شرح	روستاهای بالای ۲۰ خانوار	برنامه دوم توسعه	برنامه سوم توسعه	برنامه چهارم توسعه	برنامه پنجم توسعه	تغییرات
تعداد	۱۰۹	۲۱	۴۸	۶۰	۱۰۹	۹۴-۷۳
درصد	۱۰۰	۱۹/۲۶	۴۴/۰۳	۵۵/۰۴	۱۰۰	۸۰/۷۳

مأخذ: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی مازندران، ۱۳۹۴

جدول ۱۴: توزیع روستاهای برخوردار از اجرای طرح‌های هادی در شهرستان قائمشهر طی سال‌های ۱۳۹۴-۷۳

شرح	روستاهای بالای ۵۰ خانوار	برنامه دوم توسعه	برنامه سوم توسعه	برنامه چهارم توسعه	برنامه پنجم توسعه	تغییرات
تعداد	۹۸	۹	۱۹	۲۴	۴۳	۹۴-۷۳
درصد	۱۰۰	۹/۱۸	۱۹/۳۸	۲۴/۴۸	۴۳/۸۷	۳۴/۶۹

مأخذ: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی مازندران، ۱۳۹۴

دارای توزیع غیر نرمال است، لذا از آزمون ناپارامتری T یک نمونه‌ای برای آزمون فرضیه استفاده شده است. حال اگر فرض کنیم که: فرض صفر H_0 : رویکرد کالبدی- فضایی و سیاست‌های مرتبط با آن در طی برنامه‌های توسعه دو دهه‌ی اخیر روند مثبتی را دنبال نموده است. فرض مقابل H_1 : رویکرد کالبدی- فضایی و سیاست‌های مرتبط با آن در طی برنامه‌های توسعه دو دهه‌ی اخیر روند مثبتی را دنبال نموده است.

باتوجه به جداول بالا مشاهده می‌شود که سیاست‌های دولت در رویکرد کالبدی- فضایی در بخش تهیه و اجرای طرح‌های هادی روستایی در سطح شهرستان قائم‌شهر طی دو دهه‌ی اخیر روند مثبتی داشته است. در تحقیق حاضر روند تأثیر رویکرد کالبدی- فضایی طی برنامه‌های توسعه‌ی دو دهه‌ی اخیر، توسط گویه- های پرسشنامه که مربوط به بخش کالبدی- فضایی مطابق جدول ۱۵ مورد بررسی قرار گرفته و همچنین

جدول ۱۵: گویه‌های مربوط به بخش کالبدی- فضایی

شرح	گویه
۱	مقاوم‌سازی مسکن روستایی
۲	الگوهای معماری بومی
۳	تأثیرات تهیه و اجرای طرح هادی روستایی
۴	تعمیرات اساسی مسکن
۵	بهسازی روستایی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، نگارندگان، ۱۳۹۴

جدول ۱۶: آزمون T یک نمونه‌ای، روند تأثیر رویکرد کالبدی- فضایی طی دو دهه‌ی اخیر

T Test یک نمونه‌ای					
مقدار آزمون T	درجه آزادی	سطح معناداری	اختلاف مقدار محاسبه شده با حد مینا	فاصله اطمینان ۹۵ درصد برای اختلافات میانگین‌ها	
				کران بالا	کران پایین
۱۶/۱۶۵	۴	۰/۰۰۰	۱/۱۲۷	۰/۹۹	۱/۲۷

مأخذ: یافته‌های پژوهش، نگارندگان، ۱۳۹۴

مندی از طریق اعتبارات در برنامه‌ی پنجم در مقایسه با دیگر برنامه‌های توسعه بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. همانطور که در قبل گفته شده، در برنامه‌های توسعه در بخش روستایی در برنامه پنجم یک فصل اختصاص داده شده به مسکن و توسعه‌ی روستایی که در قالب ماده‌های جداگانه به مبحث مقاوم‌سازی و بهسازی مسکن روستایی توجه ویژه شده است. بر طبق جدول ۱۷، مشاهده می‌شود از سال ۸۴ تا کنون طی این دهه از کل واحدهای مقاوم‌سازی شده ۵/۰۸ درصد در روستاهای شهرستان قائم‌شهر صورت گرفته است. بطور متوسط هر سال ۲۰۰ هزار واحد مسکونی

همانطور که از نتایج جدول ۱۶ ملاحظه می‌گردد، با سطح اطمینان ۹۵ درصد و مقدار t ۱۶/۱۶۵ که بزرگتر از ۱/۹۶ می‌باشد وجود تأثیر مثبت را تأیید می‌کند. همچنین برای این آزمون، سطح معناداری برابر ۰/۰۰۰ شده و از خطای ۰/۰۵ کوچکتر است و نشان می‌دهد که رویکرد کالبدی- فضایی و سیاست‌های مرتبط با آن در طی برنامه‌های توسعه دو دهه‌ی اخیر روند مثبتی را دنبال نموده است و فرضیه تأیید می‌گردد.

آزمون فرضیه دوم: سیاست مقاوم‌سازی مسکن روستایی و بازساخت کالبدی روستاها از طریق بهره-

نوسازی شده و میزان اعتبارات برای هر واحد مسکونی کلی مقاومت‌سازی و تخصیص اعتبارات در برنامه‌ی چهارم ۱۵۰ میلیون ریال با کارمزد ۵ درصد بوده است بطور و پنجم روند افزایشی داشته است.

جدول ۱۷: تعداد واحدهای مسکونی روستایی مقاومت‌سازی شده

شرح	شهرستان	استان	نسبت به کل
واحدهای مقاومت‌سازی و بهسازی شده سال ۸۹	۲۶۸۰	۵۲۷۹۸	۵/۰۷
واحدهای مقاومت‌سازی و بهسازی شده سال ۹۴	۵۹۰۵ نفر	۱۱۶۱۵۷	۵/۰۸

مأخذ: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی مازندران، ۱۳۹۴

مسکن روستایی مطابق با جدول ۱۸ مورد بررسی قرار گرفته و همچنین دارای توزیع غیر نرمال است، لذا از آزمون ناپارامتری T یک نمونه‌ای برای آزمون فرضیه استفاده شده است.

در تحقیق حاضر میزان توجه برنامه پنجم به سیاست مقاومت‌سازی مسکن روستایی و بازساخت کالبدی روستاها از طریق بهره‌مندی از طریق اعتبارات در مقایسه با سایر برنامه‌های توسعه، توسط گویه‌های پرسشنامه که مربوط به سیاست‌های مقاومت‌سازی

جدول ۱۸: گویه‌های مربوط به سیاست‌های مقاومت‌سازی مسکن روستایی

شرح	گویه
۱	اشاعه مصالح و شیوه‌های ساخت بادوام
۲	ساخت و سازهای روستایی
۳	مقاومت‌سازی و حمایت از مسکن گروه‌های کم درآمد روستایی
۴	ارتقاء کیفیت بهداشتی مسکن

مأخذ: یافته‌های پژوهش، نگارندگان، ۱۳۹۴

فرض مقابل H1: سیاست مقاومت‌سازی مسکن روستایی و بازساخت روستاها از طریق بهره‌مندی از طریق اعتبارات در برنامه پنجم در مقایسه با دیگر برنامه‌های توسعه بیشتر مورد توجه قرار گرفته است.

حال اگر فرض کنیم که:

فرض صفر H0: سیاست مقاومت‌سازی مسکن روستایی و بازساخت کالبدی روستاها از طریق بهره‌مندی از طریق اعتبارات در برنامه پنجم در مقایسه با دیگر برنامه‌های توسعه بیشتر مورد توجه قرار نگرفته است.

جدول ۱۹: آزمون T یک نمونه‌ای، میزان توجه برنامه پنجم به سیاست مقاومت‌سازی مسکن روستایی

در مقایسه با سایر برنامه‌های توسعه

T Test یک نمونه‌ای					
آمار آزمون t	درجه آزادی	سطح معناداری	اختلاف مقدار محاسبه شده با حد مینا	فاصله اطمینان ۹۵ درصد برای اختلافات میانگین‌ها	
				کران پایین	کران بالا
۲۰/۲۶۰	۴	۰/۰۰۰	۲/۶۵۸	۲/۴۰	۲/۹۲

مأخذ: یافته‌های پژوهش، نگارندگان، ۱۳۹۴

شده است. در فرضیه دوم، "سیاست مقاومت‌سازی مسکن روستایی و بازساخت روستاها از طریق بهره‌مندی از اعتبارات در برنامه پنجم در مقایسه با برنامه‌های دوم، سوم و چهارم بیشتر مورد توجه قرار گرفته است" که به وسیله‌ی گویه‌های (اشاعه مصالح و شیوه‌های ساخت بادوام، ساخت و سازهای روستایی، ارتقاء کیفیت بهداشتی مسکن، مقاومت‌سازی و حمایت از مسکن گروه‌های کم‌درآمد روستایی) مورد سنجش قرار گرفته که با توجه به میانگین‌های محاسبه شده و همچنین سطح معنی‌داری آزمون، رد شدن فرض صفر، به این معنی است که تخصیص اعتبارات سیاست‌های مقاومت‌سازی برنامه پنجم در مقایسه با سایر برنامه‌ها مؤثرتر بوده است و در نتیجه فرضیه‌ی مورد تأیید واقع شده است. با استناد به آمارها و اسناد مربوط به برنامه‌های دوم تا پنجم توسعه‌ی جمهوری اسلامی ایران سنجش برنامه دولت بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در بخش روستایی صورت گرفته است. رویکرد کالبدی در مقایسه با سایر رویکردها سیر صعودی داشته در واقع به جنبه کالبدی از برنامه‌ی دوم تا برنامه‌ی پنجم بیشتر توجه شده، می‌توان گفت رویکرد کالبدی- فضایی بخش روستایی در برنامه‌های توسعه‌ی بعد از انقلاب روند مثبتی را دنبال نموده است. در مورد سیاست‌های کالبدی توسعه‌ی روستایی از جمله مقاومت‌سازی مسکن روستایی و اجرای طرح هادی، بر طبق مصاحبه‌ی شفاهی که با رئیس بنیاد مسکن شهرستان قائم‌شهر صورت گرفته بود همه روستاهای قائم‌شهر دارای طرح هادی مصوب هستند و همچنین اظهار داشت از ۱۱۷ روستای شهرستان قائم‌شهر، در ۴۳ روستا طرح هادی در حال اجرا و یا به اتمام رسیده است. این مسؤول خاطر نشان کرد بعد از اجرای طرح هادی روستایی از سوی بنیاد مسکن نظارت و صیانت از طرح باید توسط دهیاری و شورای روستا انجام شود. فعالیت‌های بنیاد مسکن با هدف ایجاد توسعه‌ی عمران روستایی و تامین عادلانه

همانطور که از نتایج جدول ۱۹ ملاحظه می‌گردد، با سطح اطمینان ۹۵ درصد و مقدار ۲۰/۲۶۰۴ بزرگتر از ۱/۹۶ می‌باشد وجود تأثیر مثبت را تأیید می‌کند. همچنین برای این آزمون سطح معناداری برابر ۰/۰۰۰ شده و از خطای ۰/۰۵ کوچکتر است نشان می‌دهد سیاست مقاومت‌سازی مسکن روستایی و بازساخت کالبدی روستاها از طریق بهره‌مندی از طریق اعتبارات در برنامه پنجم در مقایسه با دیگر برنامه‌های توسعه بیشتر مورد توجه قرار گرفته است و فرضیه تأیید می‌گردد.

نتیجه

با توجه به اهمیت و جایگاه روستا، آنچه در تحقیق حاضر، تبلور یافته؛ سنجش برنامه‌های توسعه دولت طی برنامه‌های دوم تا پنجم توسعه (۹۴-۷۳) در بخش توسعه‌ی روستایی با رویکرد کالبدی- فضایی مورد بررسی قرار گرفته است. در این تحقیق، دو فرضیه مطرح شده که با استناد به آمارها و اسناد مربوط به برنامه‌های دوم تا پنجم توسعه‌ی جمهوری اسلامی ایران و همچنین با استفاده از یافته‌های توصیفی که طبقه‌بندی سؤالات در قالب پرسشنامه و عنوان نمودن گویه‌ها و مطرح کردن شاخص‌های مربوط با استفاده از آزمون‌های آماری SPSS فرضیه‌های تحقیق مورد بررسی واقع شدند. نتایج حاکی از این مطلب بوده که در فرضیه اول، "رویکرد کالبدی- فضایی و سیاست‌های مرتبط با آن در طی برنامه‌های توسعه‌ی دوم، سوم، چهارم و پنجم روند مثبتی را دنبال نموده است" که به وسیله‌ی گویه‌های (مقاومت‌سازی مسکن، تعمیرات اساسی مسکن روستایی، بهسازی، الگوهای معماری بومی و تأثیرات طرح هادی روستایی) مورد سنجش قرار گرفته است. با توجه به میانگین‌های محاسبه شده و نیز سطح معنی‌داری آزمون، رد شدن فرض صفر، به این معنی است که رویکرد کالبدی- فضایی در بخش روستایی طی دو دهه‌ی اخیر روند مثبتی داشته و در نتیجه فرضیه‌ی مورد تأیید واقع

- دارند لازم است از برنامه‌ی توسعه ششم، آستانه جمعیتی برای توسعه‌ی روستاها تعیین نشود و تمامی سکونتگاه‌های روستایی و عشایری مشمول برنامه‌های توسعه در زمینه‌ی کالبدی-فضایی گردند.
- تلاش در به حداقل رساندن آثار مخرب تقلید کورکورانه از ظواهر شهری نامناسب در تولید مسکن روستایی
- توجه به ترویج فرهنگ بیمه و ایجاد زمینه‌های لازم جهت تحت پوشش قرار دادن واحدهای احداثی مسکن روستایی.
- ایمن سازی سکونتگاه‌های در معرض خطر از طریق نظام‌دهی به ساخت‌وسازهای روستایی و جلوگیری از ساخت و ساز در نواحی خطرناک و جابجایی این سکونتگاه‌ها به منظور مقاوم نمودن در برابر سوانح احتمالی آینده.
- فعال کردن تعاونی‌های تولید مسکن و شرکت‌های تعاونی مسکن با هدف تولید مسکن، مقاوم سازی و جلوگیری از ساخت بی‌رویه و غیر فنی.
- بهبود بخشیدن به وضعیت و کیفیت ساخت و سازها در نقاط روستایی از طریق ارائه‌ی تسهیلات و اعطای وام‌های بلندمدت و نیز راه‌اندازی نظام مهندسی روستایی.
- بهره‌گیری از مشارکت روستاییان، به هنگام مطالعات میدانی، تهیه‌ی طرح‌های هادی و اجرای آنها که موجب ارتقاء ماندگاری جمعیت می‌شود.
- تغییر شرح خدمات تهیه‌ی طرح‌ها و سوق دادن آنها به سوی اولویت بخشیدن به مطالعات محیطی.
- تأکید بر رویکرد بوم محور در تهیه‌ی طرح‌ها و تقید به ویژگی‌های خاص بستر طرح.

سپاسگزاری

این پژوهش از طریق پژوهانه دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت به شماره ۴/۵۸۳۰ تأمین اعتبار شده است.

امکانات به‌منظور بهبود شرایط زیست‌محیطی در مناطق روستایی و دوردست است. زیرپوشش قرار دادن روستاهای کمتر از ۲۰ خانوار در طرح هادی مورد توجه بنیاد مسکن قرار گرفت از این رو علاوه بر جلوگیری از ساخت و ساز غیر از معماری بومی، گردشگری در روستا که سبب اشتغال‌زایی می‌شود از برنامه‌های تصمیم‌سازان و مسؤولان بوده است و همچنین با توجه اینکه یکی از سیاست‌های برنامه‌ی پنجم در بخش کالبدی این بوده که تا پایان سال برنامه‌ی پنجم همه‌ی روستاها دارای طرح هادی مصوب شوند چرا که سیاست دولت مهاجرت معکوس مردم از شهر به روستا، توسعه‌ی پایدار اشتغال‌زایی و رونق کسب و کار در روستا است. بر اساس آمار مذکور در شهرستان در این بخش موفق بوده است. همچنین برنامه‌ی پنجم به مقاوم‌سازی و بهسازی مسکن و راه‌های روستایی تأکید بسیار کرده است در مورد بهسازی مساکن روستایی بالغ بر ۹۰ طرح بهسازی در روستاهای شهرستان قائم‌شهر صورت گرفته است. بر اساس آمار اداره راه و شهرسازی شهرستان قائم‌شهر، از بیش از ۳۴۰ کیلومتر راه روستایی شهرستان ۲۵۵ کیلومتر از این راهها آسفالت شده است و ۷۵ درصد راههای روستایی این شهرستان آسفالت است.

پیشنهادها

- با توجه به اینکه در برنامه‌های توسعه‌ی روستایی کشور، روستاهای کمتر از ۲۰ خانوار و ۱۰۰ نفر جمعیت تحت پوشش برنامه‌های پیشنهادی قرار نگرفته‌اند و ملاک جمعیتی ارائه‌ی دستگاه‌های مختلف، روستاهای بالای ۲۰ خانوار و یا ۱۰۰ نفر جمعیت می‌باشد. از آنجایی‌که روستاهای کم جمعیت و عمدتاً پراکنده، بیشتر در معرض آسیب-پذیری، مهاجرفرستی و در نهایت تخلیه آنها قرار

منابع

- ازکیا، مصطفی (۱۳۸۴). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی توسعه‌ی روستایی، انتشارات اطلاعات. چاپ سوم. تهران.
- ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۸۵). مهاجرت‌های روستایی و پیامدهای آن- نمونه موردی استان سیستان و بلوچستان، مجله جغرافیا و توسعه. سال سوم. زاهدان.
- آمار، تیمور، (۱۳۹۴). تحولات کالبدی سکونتگاه‌های روستایی استان گیلان به منظور تدوین الگوی توسعه، فصلنامه برنامه‌ریزی کالبدی- فضایی. سال دوم. شماره چهارم. صفحات: ۱۵۵- ۱۴۱.
- پورطاهری، مهدی؛ عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری؛ سیدعلی بدری (۱۳۹۰). راهبرد سیاست‌های توسعه‌ی کالبدی سکونتگاه‌های روستایی با تأکید بر تجربیات جهانی و ایران، ناشر بنیاد مسکن انقلاب اسلامی .
- پورطاهری، مهدی؛ محمدرضا نقوی (۱۳۹۱). توسعه‌ی کالبدی سکونتگاه‌های روستایی با رویکرد توسعه‌ی پایدار (مفاهیم و نظریه‌ها و راهبردها)، مجله‌ی مسکن و محیط روستا. شماره ۱۳۷. صفحات: ۷۰-۵۳.
- بدری، سیدعلی؛ سعیدرضا اکبری‌ان‌رونیزی؛ محمدجواد قصابی (۱۳۹۲). نقش مدیریت محلی در توسعه‌ی کالبدی سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: شهرستان آران و بیدگل)، پژوهش‌های روستایی. دوره- ۴. شماره ۲. صفحات: ۲۷۶- ۲۴۹.
- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان مازندران (۱۳۹۴). معاونت عمران روستایی.
- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی شهرستان قائمشهر، (۱۳۹۴). امور طرح هادی.
- جلالی، سعید (۱۳۸۰). قانون برنامه سوم توسعه در نظم حقوقی کنونی، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی. تهران.
- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۷). مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه‌ی روستایی در ایران، انتشارات قومس. چاپ دوم. تهران.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ سیدعلی بدری؛ عباس قیداری (۱۳۹۰). بنیان‌های نظریه‌ای برنامه‌ریزی کالبدی مناطق روستایی، ناشر بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- سازمان برنامه و بودجه (۱۳۷۲). برنامه‌ی دوم توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، جلد نهم. وضعیت گذشته، موجود در برنامه‌های توسعه‌بخشی (بخش‌های تولیدی و زیربنایی). تهران.
- سازمان برنامه و بودجه استان مازندران (۱۳۹۵). سالنامه آماری سال ۱۳۹۴، مازندران، ساری.
- صرافی، مظفر (۱۳۷۷). مبانی برنامه‌ریزی توسعه‌ی منطقه‌ای، سازمان برنامه و بودجه.
- علینقی‌پور، مریم؛ عیسی پور رمضان (۱۳۹۳). ارزیابی اثرات اجرای طرح هادی بر توسعه‌ی کالبدی سکونتگاه‌های روستایی بخش مرکزی شهرستان رشت، فصلنامه برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی. شماره ۲۹. صفحات: ۱۱۳-۱۰۱.
- فیروزنیا، قدیر؛ عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری؛ سیدعلی بدری (۱۳۸۹). چشم‌انداز و نظام مدیریت و برنامه‌ریزی کالبدی نواحی روستایی ایران، ناشر بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- قانون برنامه‌ی پنج‌ساله‌ی چهارم توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۲). سایت مجلس شورای اسلامی، تهران.
- قانون برنامه‌ی پنجم توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۲). سایت مجلس شورای اسلامی، تهران.
- مولائی هاشجین، نصرالله (۱۳۹۲). برنامه‌ریزی توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی در گیلان، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی رشت. چاپ اول.
- نبوی، محسن (۱۳۸۳). مروری بر عملکرد تهیه و اجرای طرح‌های هادی روستایی، نشریه دهیاری‌ها. سال دوم. شماره ۱۰. صفحات: ۳۶- ۲۵.
- معاونت برنامه‌ریزی و اشتغال (۱۳۹۰). سالنامه آماری استان مازندران ۱۳۹۰. دفتر آمار و اطلاعات و GIS.

- مهندسان مشاور DHV، هلند (۱۳۷۱). رهنمودهایی برای برنامه‌ریزی مراکز روستایی، ترجمه سید جواد میر، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی. وزارت جهاد کشاورزی.
- نوری، سیدهدایت‌الله (۱۳۸۵). توسعه روستایی و مالزی، نشریه اقتصاد و آینده. شماره (۸۲۸، ۸۳۳). صفحه ۶.
- یعقوبی، جعفر؛ ابوالفضل رنجور؛ زهرا خشنودی‌فر (۱۳۹۲). تحلیل مؤلفه‌های پیش‌برنده در اجرای موفقیت‌آمیز طرح بهسازی و نوسازی مسکن روستایی، فصلنامه جغرافیا و توسعه. سال ۱۱. شماره ۳۲. صفحات: ۱۶۲-۱۴۹.
- Chattopadhyay, Basudha (2008). Public Policy and Sustainable Development of Small Towns in India: A Review, National Institute of Urban Affairs, New Dehli, P: 8-9.
- Gehan A.G. Elmenofi, Hamid El Bilali, Sinisa Berjan (2014). Governance of rural development in Egypt, Annals of Agricultural Science, PP: 285-296.
- Herrmann S. Osinski E (1999). Planning sustainable land use in rural areas at different spatial levels using GIS and modeling tools. P: 95.
- Hinderink, J and, Titus, M (2002). Small Towns and Regional Development: Major Finding, Urban Studies, Vol. 39, PP: 379-346.
- Mohammad Ismail Hossain, Mst. Esmat Ara Begum, Eleni Papadopoulou, Anastasios Semos (2012). Asian Journal of Agriculture and Rural Development, 2(3), PP: 452-464.